

Józef Pólturzycki

Tadeusz Wróbel – pierwszy dziekan Wydziału Pedagogicznego w Kielcach

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 7, 189-199

1993

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Józef Pólturzycki

**TADEUSZ WRÓBEL — PIERWSZY DZIEKAN
WYDZIAŁU PEDAGOGICZNEGO W KIELCACH**

W 1990 roku, gdy przygotowywaliśmy niniejszy tom prac do druku, minęła 80. rocznica urodzin Tadeusza Andrzeja Wróbla, zmarłego 17 kwietnia 1987 roku, wybitnego znawcy problemów edukacji wczesnoszkolnej, a także twórcy i pierwszego dziekana Wydziału Pedagogicznego WSP w Kielcach. Zdałem sobie sprawę, że to już dziesięć lat od Jego przejścia na emeryturę i prawie cztery lata, gdy pożegnaliśmy Go na zawsze. Był jeszcze jak gdyby ciągle między nami i jednocześnie zaczął się oddalać, Jego prace stawały się bardziej historyczne niż aktualne, Jego poglądy zaczęły ustępować nowym, nie tak dojrzałym i przemyślanym. Niezauważalnie zaczął odchodzić w cień historii, a przecież osiągnął rezultaty zasługujące nie tylko na przypomnienie, lecz także na wyraźne utrwalenie w świadomości pedagogicznej i twórcze kontynuowanie.

Prace i poglądy Tadeusza Wróbla muszą zostać rzetelnie ocenione i zająć właściwe dla nich miejsce w dziejach polskiej myśli pedagogicznej. Nie są to prace o znaczeniu już tylko historycznym, szkoła i pedagogika polska może z nich wiele skorzystać, zwłaszcza obecnie. Tę rzetelną ocenę powinni dać znawcy przedmiotu: Jego uczniowie i współpracownicy, problemem oraz warsztatem naukowym z Nim związani i kompetentni. Ja należę do tych, którzy nie pracowali

z Tadeuszem Wróblem bezpośrednio, ponieważ inny był zakres mojej zawodowej i naukowej specjalności, ale znałem Go blisko, interesowały mnie Jego badania, a kolejne publikacje stanowiły zawsze wydarzenie w życiu naukowym.

Tadeusz Wróbel był ciepły i serdeczny w stosunku do innych. Z tej serdeczności korzystałem na gruncie towarzyskim w niemal rodzinnym klimacie dawnego Instytutu Pedagogiki, w którym razem przepracowaliśmy lat ponad trzynaście. Gdy fałszywi reformatorzy zlikwidowali w 1972 roku Jego Pracownię Nauczania Początkowego i prowadzony przeze mnie Zakład Kształcenia Dorosłych — pracowaliśmy ponad dwa lata razem w Zakładzie Dydaktyki, którego kierownictwo mnie powierzono, a Tadeusz Wróbel zajmował w nim stanowisko docenta. Wiele wówczas od Niego skorzystałem i pomógł mi zrozumieć niejedną sprawę. Po dwu latach najpierw ja, a po dwu miesiącach On przeszliśmy do innych instytucji naukowych, wierząc, że tam znajdziemy lepszy klimat do pracy naukowej.

Po paru latach spotkaliśmy się znowu w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Kielcach, gdzie On należał do twórców i filarów uczelni, a ja szukałem swobody i niezależności pedagogicznej. Był recenzentem pierwszych prac magisterskich wykonanych pod moim kierunkiem, udzielał rad, krzepił dobrym słowem i tylko Jemu właściwym sposobem bycia.

Wspólnie pracowaliśmy także w Instytucie Programów Szkolnych, początkowo w odrębnych Zakładach, a po paru latach mnie przypadło w udziale kierować pracami, które On inicjował i rozpoczął. Był człowiekiem skromnym i można by rzec — nieśmiałym, ale wywierał wyraźny wpływ i służył pomocą w sposób prawie niezauważalny.

Przypomnienie Jego osoby, prac i poglądów jest nie tylko formą uznania dla ważnych i trwałych Jego dokonań naukowych, ale także wyrazem wdzięczności za pomoc i opiekę, jaką mnie i innym młodym pedagogom okazał. Wiele Mu zawdzięczamy.

Tadeusz Wróbel urodził się 20 listopada 1910 roku w Paczółto-

wicach koło Krzeszowic w powiecie chrzanowskim, w rodzinie chłopskiej. Rodzice (Zofia z Góreckich i Ludwik) dbali o edukację syna i nie tylko zapewnili Mu możliwość ukończenia w 1930 roku gimnazjum w Chrzanowie, ale także podjęcie studiów pedagogicznych na Uniwersytecie Jagiellońskim, które ukończył na Wydziale Filozoficznym w 1937 roku.

W czasie studiów Tadeusz Wróbel włączył się w działalność społeczną w Związku Polskiej Młodzieży Demokratycznej i w Związku Młodzieży Wiejskiej, a po ukończeniu Uniwersytetu i rozpoczęciu pracy nauczycielskiej w 1937 roku został członkiem Związku Nauczycielstwa Polskiego. Był nauczycielem szkoły powszechnej w Krakowie i do wybuchu wojny przepracował pełne dwa lata. Zmobilizowany 27 sierpnia 1939 roku jako oficer rezerwy (po zdaniu matury odbył służbę wojskową w podchorążówce) dowodził kompanią w Armii „Kraków” i trafił do niewoli niemieckiej. W obozie jenieckim dla oficerów działał czynnie w zakładaniu kół nauczycielskich. Prowadził wykłady z przedmiotów pedagogicznych na kursach doszkalających dla nauczycieli oraz na Wyższych Kursach Nauczycielskich zorganizowanych dla jeńców z myślą o przyszłej pracy.

Po wyzwoleniu w kwietniu 1945 roku przystąpił do organizowania oświaty w obozach dla polskich wysiedleńców znajdujących się w zachodnich strefach okupacyjnych. Był nauczycielem i kierował dużym okręgiem obejmującym szkoły polskie.

W sierpniu 1946 roku Tadeusz Wróbel powrócił do kraju i osiedlił się w Łodzi. Już we wrześniu podjął pracę nauczyciela szkoły ćwiczeń przy Łódzkiej Wyższej Szkole Pedagogicznej, a następnie został wykładowcą przedmiotów pedagogicznych Wyższego Kursu Nauczycielskiego, pracował także w Wyższej Szkole Gospodarstwa Wiejskiego w Łodzi jako nauczyciel na kierunku społeczno-oświatowym. Zdobywał nowe doświadczenia pedagogiczne i przygotowywał do poważniejszych zadań; od października 1948 roku został adiunktem przy Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Łódzkiego, na tym stanowisku przepracował pięć lat, przygotował i obronił rozprawę doktorską,

podjął inne prace badawcze i analizy pedagogiczne. Z doświadczonego nauczyciela i organizatora oświaty stał się badaczem i teoretykiem pedagogiki. Stopień doktora uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1950 roku na podstawie rozprawy „Zróżnicowanie pracy nauczyciela w zależności od typu szkoły”, wykonanej pod kierunkiem profesora Zygmunta Mysłakowskiego; wykorzystał w niej nie tylko bogatą literaturę i badania, ale także własne doświadczenia nauczycielskie z Krakowa, obozu jenieckiego, szkolnictwa na obczyźnie i różnych typów szkół w Łodzi. Ta prawidłowość jest nie tylko istotna, ale niezmiernie cenna w naukach pedagogicznych, by teoretyk i badacz znajdował uzasadnienia i argumenty we własnym doświadczeniu nauczycielskim i wychowawczym.

Po doktoracie Tadeusz Wróbel rozwinął badania nad czynnikami kształtującymi dojrzałość zawodową młodego nauczyciela, podjął analizę naturalizmu w pedagogice na przykładzie metody Owidiusza Decroly'ego, zagadnienie karności i zdyscyplinowania w praktyce wychowawczej Antoniego Makarenki. Badania własne i studiowanie osiągnięć oraz propozycji innych pedagogów to podstawowe elementy decydujące o naukowym rozwoju i osiągnięciach pedagogicznych Tadeusza Wróbla. Stanowią one istotne wskazanie zarówno dla przyszłych badaczy i teoretyków wychowania, jak i dla każdego twórczego nauczyciela.

Z pracą nauczycielską nie zerwał, mimo nowych zadań w Katedrze Pedagogiki Uniwersytetu Łódzkiego; prowadził praktykę pedagogiczną w zakresie szkoły podstawowej na kursach społeczno-pedagogicznych Ministerstwa Oświaty w Łodzi. Było to ważne także z przyczyn materialnych. Tadeusz Wróbel w czerwcu 1947 roku zawarł związek małżeński z Janiną Łucją Konopką (Koblewską z domu) i trzeba było dbać o zapewnienie warunków bytowych licznej rodzinie, gdyż żona miała córkę z poprzedniego małżeństwa, a w marcu 1949 roku urodziła się Ludwika, najstarsze dziecko Tadeusza, któremu nadano imię Jego ojca.

W Łodzi kontynuował Tadeusz Wróbel działalność społeczną: zo-

stał radnym, a w 1947 roku wstąpił do Stronnictwa Ludowego, co było naturalną konsekwencją uczestnictwa w okresie przedwojennym w Związku Młodzieży Wiejskiej, a w czasie pobytu w obozie jenieckim przynależności do tajnych „Kół Ludowych”. Aktywny społecznie w swym środowisku, nie szukał w działalności organizacyjnej podstawy do awansu i szybkiej kariery, pozostał wierny ideałom ruchu ludowego, pracował naukowo, a po latach uczestniczył tylko w działalności Komisji Oświaty i Wychowania przy Naczelnym Komitecie ZSL.

W 1953 roku Tadeusz Wróbel przeniósł się do Warszawy i od września podjął pracę w Instytucie Pedagogiki Ministerstwa Oświaty (późniejszy Instytut Badań Pedagogicznych, obecnie Instytut Badań Edukacyjnych). Tu przez prawie dwadzieścia lat, bo do lipca 1972 roku kierował Pracownią Nauczania Początkowego, tworząc z niej podstawowy w Polsce ośrodek naukowy zajmujący się edukacją wczesnoszkolną. Jego najbliższymi współpracownikami w Instytucie Pedagogiki byli Zofia Cydzik i Ryszard Więckowski. Tadeusz Wróbel podejmował też wspólne zadania naukowe z wieloletnim bezpośrednim przełożonym w Instytucie Pedagogiki, profesorem Wincentym Okoniem, z którym łączyły go bliskie więzy przyjaźni jeszcze z Uniwersytetu Łódzkiego. Zachęcił do współpracy z instytutem tak wybitnego znawcę nauczania początkowego, jak profesor Jan Zborowski z Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także Romanę Miller, Jana Kulpę, Barbarę Wilgocką-Okoniową i innych. Gdy został samodzielnym pracownikiem naukowo-badawczym w 1964 roku, pracował nadal nad habilitacją, którą uzyskał w swym macierzystym Uniwersytecie 11 maja 1967 roku na podstawie monografii „Nauczanie i doskonalenie pisma”. Wówczas grono Jego współpracowników zwiększyło się o grupę doktorantów, z których wielu jest dzisiaj znanymi specjalistami.

W Instytucie Pedagogiki Tadeusz Wróbel prowadził różnorodne prace, zarówno naukowo-badawcze, jak i organizacyjne. Początkowo zajmował się opracowywaniem programów nauczania i przygotowy-

waniem materiałów metodycznych dla nauczycieli, następnie od 1957 roku inicjował samodzielnie prace badawcze, głównie w dziedzinie organizacji pracy uczniów na lekcji i w domu, a także w zakresie nauki pisania i pedagogicznych problemów pisma. Z kolei podjął nowe badania nad kształtowaniem umiejętności i nawyków w nauczaniu początkowym.

Te bogate prace, prowadzone spokojnie i systematycznie, po latach zaowocowały w dwu podstawowych publikacjach: „Metodyce nauczania początkowego”, którą przygotował wspólnie z Z. Cydzik i J. Zborowskim, oraz we „Współczesnych tendencjach w nauczaniu początkowym” — podstawowej monografii podsumowującej doświadczenia i wyznaczającej nowe kierunki i możliwości poszukiwań pedagogicznych. Profesor Zborowski, oceniając dorobek polskiej teorii nauczania podstawowego, stwierdził: „Praca ta wypełnia poważną lukę w teorii nauczania początkowego i to zarówno w ekspozycji bieżącego stanu tej teorii z pełną podbudową historyczną, jak również w ukazaniu perspektywy rozwoju”¹.

„Metodyka nauczania początkowego” ukazała się w trzech tomach w latach 1966-1967, Tadeusz Wróbel był jej głównym inicjatorem i autorem ogólnej koncepcji wraz z Janem Zborowskim. Sam opracował obszernie rozdziały o nauczaniu języka ojczystego oraz przyrody i środowiska. Jednocześnie przygotował inne materiały metodyczne wydane odrębnie, a zwłaszcza zeszyt do ćwiczeń w pisaniu dla uczniów klasy II, podręcznik przyrody dla klasy III pt. „Świat wokół nas” (wspólnie z dwiema osobami) i samodzielnie przewodnik metodyczny do tego podręcznika dla nauczyciela.

Wspomniane prace wskazują, że Tadeusz Wróbel był nie tylko teoretykiem, a swoje propozycje realizował w opracowaniach metodycznych bezpośrednio przydatnych nauczycielowi. Ale nie tylko

¹ J. Z b o r o w s k i, *Teoria i koncepcje nauczania początkowego w okresie trzydziestolecia PRL*, w: *Stan i perspektywy rozwoju nauk pedagogicznych*, Warszawa 1976, s. 137.

publikował praktyczne rozwiązania, często spotykał się z nauczycielami poszukującymi nowych rozwiązań metodycznych w nauczaniu początkowym. Spotkania te to najczęściej wykłady na kursach i konferencjach metodycznych, ale także konsultacje i porady indywidualne. Od 1954 roku Tadeusz Wróbel był członkiem komitetu redakcyjnego „Życia Szkoły”, a w latach 1958-1964 jednym z redaktorów „Klas Łączonych”.

Stale jednak szukał bezpośrednich kontaktów dydaktycznych; po doświadczeniach z uczelni łódzkich kontynuował je w Warszawie, prowadził zajęcia z metodyki nauczania początkowego w Studium Nauczycielskim nr 2 oraz na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie także opiekował się pracami magisterskimi z zakresu metodyki nauczania początkowego uczestników studium wieczorowego.

Rok 1969 przyniósł nowe możliwości w tej dziedzinie. Tadeusz Wróbel, pozostając nadal pracownikiem Instytutu Pedagogiki, podjął współpracę z powstającą Wyższą Szkołą Nauczycielską w Kielcach, i to współpracę jakościowo doniosłą — stał się organizatorem Wydziału Pedagogicznego tej uczelni i jego pierwszym dziekanem. Struktura i zakres zadań dydaktycznych Wydziału zostały ukształtowane zgodnie z koncepcją Tadeusza Wróbla, który nie tylko wносił do pracy uczelni swoje kompetencje naukowe, ale także dbał o pozyskanie wybitnych specjalistów z ośrodków akademickich, przyciągał wyróżniających się nauczycieli, pomagając im w zakończeniu przewodów doktorskich i rozwinięciu pracy dydaktycznej w pierwszej kieleckiej humanistycznej uczelni wyższej.

Za te prace otrzymał w 1972 roku nagrodę Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, a przede wszystkim zyskał uznanie zespołu pedagogicznego, studentów i absolwentów. Z Wyższą Szkołą Pedagogiczną w Kielcach związany był do końca swego życia, prowadził tu wykłady i seminaria magisterskie, stworzył też grupę seminarium doktorskiego dla kieleckich nauczycieli i młodych pracowników dydaktycznych. Przygotowywali oni pod Jego kierunkiem swoje

dysertacje i wzbogacali rdzenne kieleckie środowisko naukowe.

W lutym 1974 roku wszczęto w Instytucie Badań Pedagogicznych (IBP) postępowanie o nadanie Tadeuszowi Wróblowi tytułu profesora nadzwyczajnego. Było to w dziesięć lat po powołaniu na samodzielnego pracownika naukowo-badawczego i w osiem lat po habilitacji. Podstawę wniosku stanowił nie tylko bogaty dorobek naukowy i doświadczenie pedagogiczne, ale także oddana do druku monografia „Współczesne tendencje w nauczaniu początkowym”. Ukazała się ona we wrześniu 1975 roku, a 31 maja Rada Państwa nadała Tadeuszowi Wróblowi tytuł profesora. Warto wspomnieć, że postępowanie w tej sprawie toczyło się z udziałem profesorów Wincentego Okonia, Czesława Kupisiewicza, Tadeusza Nowackiego; recenzje oceniające dorobek kandydata przygotowali profesorowie Jan Zborowski, Ludwik Bandura i Maria Przetacznikowa.

Jako profesor Tadeusz Wróbel pracował już w Instytucie Programów Szkolnych (IPS), dokąd przeniósł się w październiku 1974 roku po reorganizacji IBP, gdy zlikwidowana została Pracownia Nauczania Początkowego. W IPS objął kierownictwo Zakładu Informacji Naukowej i zajął się teorią programów szkolnych oraz ich doskonaleniem i przemianami w dziejach szkoły polskiej.

Z Instytutem związany był także po przejściu na emeryturę w 1980 roku; pozostał członkiem Rady Naukowej i zastępcą redaktora naczelnego serii wydawnictw „Biblioteka IPS”. Pracował także z kolejną grupą doktorantów i jak zawsze służył radą i pomocą, ociepiał swą obecnością każde środowisko, w którym przebywał. Był więc osobą nie tylko cenioną, ale także lubianą. Miał wielu przyjaciół, a najbardziej znani w tym gronie to Wincenty Okoń, Tadeusz Nowacki, Jan Zborowski, Stanisław Nowaczyk. Wieloletnim współpracownikiem i kontynuatorem prac naukowych w dziedzinie edukacji wczesnoszkolnej jest profesor Ryszard Więckowski, a z grona doktorantów Tadeusza Wróbla do najbardziej kompetentnych i mających już trwałe dorobek w pedagogice zaliczyć należy Marię Bober-Pełzowską, Reginę Pietuszkę, Leokadię Jankowską, Helenę Wichurę,

Leonardę Paździur, Mariana Lelonka i zmarłego przedwcześnie Bogusława Adamczyka.

Był także profesor Tadeusz Wróbel recenzentem licznych prac doktorskich i habilitacyjnych. Jego opinie stanowiły podstawę awansu habilitacyjnego Marii Cackowskiej, Henryka Moroza, Marii Jakowickiej, Ireny Stawowy-Wojnarowskiej, Jerzego Kujawińskiego, Mariana Grochocińskiego i Janiny Wyczesany, a ocenę dorobku na tytuł profesora przygotował Ryszardowi Więckowskiemu oraz dwu swym wcześniejszym habilitantom: Marii Cackowskiej i Henrykowi Morozowi.

Przytoczone nazwiska uczniów i współpracowników profesora Tadeusza Wróbla pozwalają sformułować sąd, że zdecydowana większość współczesnych specjalistów edukacji wczesnoszkolnej rozwijała się i dojrzewała pod Jego wpływem.

Na jeszcze jeden wątek z prac naukowych Profesora należy zwrócić uwagę. Interesował się bowiem nie tylko nauczaniem początkowym, ale w swym dorobku ma dwie monograficzne prace oraz kilka artykułów o reformie szkolnej w Szwecji i systemie oświatowym tego kraju. W 1959 roku przebywał w Szwecji pół roku jako stypendysta Fundacji Forda i poznał kierunki przemian szwedzkiej oświaty, informował o nich na łamach pism pedagogicznych, a w 1965 roku ogłosił monograficzną pracę pt. „Reforma szkolna w Szwecji”. Do tematu tego powrócił w 1971 roku, gdy razem z Tadeuszem Dowjatem i Mieczysławem Pęcherskim wydał nakładem PWN cenioną książkę „Oświata i szkolnictwo we Francji, Niemieckiej Republice Federalnej i Szwecji”; w dziele tym opracował część dotyczącą Szwecji. Interesował się nadal przemianami oświaty w tym kraju i swoje obserwacje oraz przemyślenia ogłaszał w kolejnych artykułach. Nie tylko Szwecja zwracała Jego uwagę, ale także Czechosłowacja, Bułgaria, Jugosławia, Austria i Francja. W dorobku swym ma również szkice i opracowania o edukacji wczesnoszkolnej w Związku Radzieckim oraz artykuły na temat doświadczeń pedagogicznych Antoniego Makarenki oraz Lwa Tolstoja jako autora elementarza i czy-

tanek. Publikował także za granicą prace o polskiej edukacji wczesnoszkolnej, a najbardziej znana z nich to rozprawa ogłoszona w „Vergleichende Pädagogik” w 1975 roku, przedstawiająca przemiany nauczania początkowego w Polsce i nowe tendencje w tym poziomie edukacji.

Ogromna aktywność naukowa i popularyzacyjna Tadeusza Wróbla, Jego różnorodne zainteresowania oraz prace zyskały uznanie władz państwowych i oświatowych. W 1962 roku otrzymał Złoty Krzyż Zasługi, w 1970 — Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, jeszcze później Medal Komisji Edukacji Narodowej i tytuł Zasłużonego Nauczyciela w 1976 roku, czyli w czterdziestym roku swej pracy nauczycielskiej. Był już wówczas profesorem, ale także wszedł w wiek emerytalny i tylko dzięki dobremu zdrowiu doczekał tych rutynowych przecież form uznania, które stawały się udziałem innych znacznie wcześniej i przy wyraźnie mniejszych osiągnięciach. Fakt ten potwierdza opinię, że praca nauczycielska i naukowa Tadeusza Wróbla nie została należycie oceniona. Żył i pracował w okresie, gdy władza ceniła głównie deklaracje. Jego rzetelna praca i bogate doświadczenie nauczycielskie nie zostały właściwie ocenione.

Nadszedł czas, by osobie i pracy Tadeusza Wróbla wyrazić należne uznanie, wydać Jego podstawowe rozprawy i artykuły w zbiorowym tomie z kompetentnym komentarzem, podjąć kontynuację praktyczną Jego pedagogicznych koncepcji i metodycznych wskazań, opublikować pełną bibliografię publikacji i przystąpić do naukowego opracowania Jego bogatego dorobku.

Tadeusz Wróbel w pełni zasługuje na to, by Jego prace i osiągnięcia naukowe oraz koncepcje i propozycje metodyczne w zakresie edukacji wczesnoszkolnej były zaliczone do trwałego dorobku polskiej myśli pedagogicznej i cenione na równi z osiągnięciami Kazimierza Promyka, Mariana Falskiego, Jana Zborowskiego i innej tej klasy uczonych. Należy oczekiwać, że Instytut Badań Edukacyjnych, w którym przepracował 21 lat, i Wydział Pedagogiczny WSP w Kielcach, którego był twórcą i pierwszym dziekanem — zorganizują wła-

ściwe dla środowiska naukowego formy uczczenia Jego pamięci i osiągnięć naukowych. Sądzę, że białne sesje, poświęcone problemom pedagogiki wczesnoszkolnej, a związane z imieniem Tadeusza Wróbla, mogłyby stanowić właściwą formę uznania dorobku pierwszego dziekana. Także konkurs prac magisterskich na tematy związane z edukacją wczesnoszkolną pozwoliłby nie tylko na popularyzację Jego poglądów, ale także stanowiłby dla nich możliwość konkretyzacji i twórczej kontynuacji.

Może być także wiele innych form przypominania i wykorzystywania Jego osobistych wartości jako pedagoga i Jego prac jako koncepcji pedagogicznych.

Jean Piaget sformułował trafną i cenną dla pedagogiki i pracy nauczyciela myśl: „Sztuka nauczania jest podobna do sztuki lekarskiej: nie można jej uprawiać bez specjalnego »daru«, ale zakłada ona równocześnie posiadanie rzetelnej wiedzy i doświadczenia”.

Tadeusz Wróbel w widoczny sposób spełniał te zasady: posiadał bowiem właściwy tylko Jemu „dar” bycia nauczycielem, zdobywał stale aż do końca swego życia rzetelną i bogatą wiedzę, gromadził z różnych form pracy nauczycielskiej doświadczenie pedagogiczne o swoistych i cennych walorach. Łącznie te trzy wartości wzbogacone o badania i analizy teoretyczne tworzyły podstawy Jego sztuki nauczania, sztuki bycia pedagogiem, który podobnie jak lekarz uzdrawia i przywraca wiarę, ale przede wszystkim „nie szkodzi”.